

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
педагогічний факультет
кафедра музичного мистецтва

«До захисту допущено»

Завідувачка кафедри

Печенюк М. А.

« ____ » _____ 2021

Дипломна робота магістрантки

з теми **АНСАМБЛЬ СКРИПАЛІВ У КОНТЕКСТІ
МУЗИЧНО-ВИКОНАВСЬКОГО МИСТЕЦТВА
ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ**

Виконала: магістрантка II курсу,
ММ1-М20 групи
спеціальності 014 Середня освіта
(Музичне мистецтво)

Фенюк Вікторія Павлівна

Керівник: ***Боршуляк А. М.,***

кандидатка мистецтвознавства, доцентка

Рецензент: ***Лаврентьєва Н. В.,***

кандидатка педагогічних наук

Кам'янець-Подільський

2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНСАМБЛЕВО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО ВИКОНАВСТВА	8
1.1. Ансамблеве виконавство як предмет наукових досліджень...	8
1.2. Скрипкове мистецтво в європейській культурній традиції як передумова кристалізації ансамблю скрипалів	22
1.3. Ансамбль скрипалів в жанровій ієрархії камерно-ансамблевого мистецтва	32
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ АНСАМБЛЮ СКРИПАЛІВ НА ТЕРЕНАХ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ	37
2.1. Демографічна структура населення Західного Поділля та її вплив на формування інструментального виконавства	37
2.2. Тенденції розвитку ансамблевого виконавства в західному регіоні Поділля	46
2.3. Музичне виконавство скрипкових ансамблів Західного Поділля у сучасному українському мистецтві	51
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	73

ВСТУП

У сучасних умовах відродження національно-культурних традицій в Україні особливого значення набуває збереження, вивчення та відродження духовної спадщини, невід'ємною складовою частиною якої є інструментальна музика. Величезне неоціненне багатство художньо-образного світу фольклору України та Західного Поділля зокрема, його висока духовна цінність спонукають до збереження своїх автентичних національних джерел, вивчення і відтворення їх оригінальних надбань. У фольклористиці подільського краю тема інструментального музикування як своєрідної школи усвідомлення найкращих світоглядних позицій завжди носила яскравий самобутній характер і одночасно відігравала важливу роль у формуванні духовного збагачення українського народу. Сучасні науковці мистецтвознавства, психологи, музичні педагоги вважають духовну сферу людини провідним напрямом її виховання та розвитку. Тому не випадково одним із складних багатогранних завдань, висвітлених у Державній національній програмі «Освіта» є «...створення умов для формування духовно багатой особистості громадянина України» [21]. На необхідності вирішення цієї проблеми наголошують такі державні документи, як Концепція національного виховання [31], Національна доктрина розвитку освіти України XXI століття [42] та ін.

Ансамблеве мистецтво сьогодні набуває особливої актуальності і є невід'ємною складовою музичного мистецтва в композиторській творчості, виконавстві та музичній педагогіці. Його творче функціонування й художній розвиток нерозривно пов'язані з вокальними та інструментальними видами музичного мистецтва.

Яскравим представником ансамблевого виконавства в музиці є ансамбль скрипалів. Усталене в музичній термінології поняття «ансамбль» у виконавській практиці найчастіше трактують як «спільний творчо-виконавський процес, що спричиняє технологічну і художню координацію всіх учасників [48] та як

«співпрацю, спрямовану на досягнення художньо-виконавського результату» [48].

Ксенія Чайковська у своїй дисертації «Ансамбль скрипалів в жанровій системі музично-виконавського мистецтва» стверджує, що «... в контексті виконавської та жанрової поетики ансамбль скрипалів – це спосіб музикування з жанрово-комунікативними і семантичними функціями, що розкриваються через темброво-фактурну специфіку виконавського складу та жанрово-стильові пріоритети виконавського відтворення звукообразу» [58, с.4].

Завдяки своїм широким художньо-виражальним і технічним можливостям ансамблі скрипалів постійно користуються незмінним успіхом у слухачів. Такі ансамблі існують як в професійних колективах, так і в музичних навчальних закладах та в художній самодіяльності. Зокрема, ансамбль скрипалів – це своєрідне поєднання однотипних музичних інструментів в одному колективі, який демонструє величезні самобутні властивості. Для них характерне, як правило, однорідне тембральне забарвлення з широким загальним діапазоном і з великою динамічною шкалою. Інколи до ансамблю скрипалів вводять фортепіано, звучання якого вносить деяке тембральне розмаїття і, до певної міри, розширює динамічні можливості ансамблю.

Сьогодні ансамбль скрипалів набув значного поширення у світовому та вітчизняному художньо-інформаційному просторі, має величезні й оригінальні властивості, виявлені в його виконавському складі й виражальних можливостях. Він є одним з найтрадиційніших представників професійного ансамблевого мистецтва в інструментальній сфері, а також унікальним способом музикування зі своєю своєрідною специфікою виконання та художнього впливу на широку публіку. Притаманний ансамблю творчий потенціал сприяє його постійному розвитку в багатьох художніх проявах та аспектах.

Науково-теоретичний досвід, накопичений у численних працях видатних виконавців, педагогів, науковців щодо скрипкового мистецтва, репрезентує сучасну теорію ансамблевого виконавства, яка представлена іменами відомих музикантів та музикознавців (М. Боровик, Т. Гайдамович, Л. Гінзбург, А. Готліб,

О. Зінькевич, Є. Песиков, І. Польська, К. Чайковська). У їхніх дослідженнях подається ґрунтовний аналіз розвитку скрипкового ансамблевого виконавства та ансамблевого виконавства в цілому.

Однак, незважаючи на значну кількість наукових та методичних праць, означену проблему не можна вважати достатньо вивченою. Накопичені знання і факти вимагають подальшого аналізу й узагальнення. Помітно не вистачає досліджень, де б простежувалися питання розвитку ансамблів скрипалів у контексті музично-виконавської діяльності на теренах Західного Поділля. Ця тема залишається майже не дослідженою. Ряд науковців торкалися даного питання лише побіжно, чим і зумовлений вибір теми магістерської роботи: **«Ансамбль скрипалів у контексті музично-виконавського мистецтва Західного Поділля»**. Отже, затребуваність теми пропонованого дослідження зумовлена відсутністю у вітчизняних науковців комплексних теоретичних розробок, де ансамбль скрипалів розглядається як носій історичних традицій ансамблево-виконавського мистецтва на теренах Західного Поділля; необхідністю системного обґрунтування ансамблю скрипалів як унікального явища виконавської культури Західного Поділля; потребою узагальнення різноманітних форм музикування ансамблю скрипалів у мистецькому житті сучасного Західного Поділля з відповідною оцінкою діяльності відомих подільських музикантів, творчих колективів, їх ролі в пропаганді скрипкового ансамблевого мистецтва на Поділлі.

Мета дослідження – обґрунтувати специфіку розвитку ансамблю скрипалів як різновиду виконавської культури Західного Поділля.

Для досягнення мети дослідження було визначено такі **завдання**:

- вивчити стан дослідження ансамблевого виконавства як мистецького явища;
- охарактеризувати розвиток скрипкового мистецтва в європейській культурній традиції як передумову кристалізації ансамблю скрипалів;

- з'ясувати роль ансамблю скрипалів в жанровій ієрархії камерно-ансамблевого мистецтва;
- дослідити етнічні особливості демографічного складу населення Західного Поділля та визначити їх вплив на формування інструментального виконавства;
- вивчити розвиток ансамблевого виконавства в західному регіоні Поділля;
- дослідити специфіку функціонування сучасних скрипкових ансамблів Західного Поділля.

Об'єкт дослідження – ансамблеве скрипкове мистецтво західноєвропейської та вітчизняної традиції.

Предмет дослідження – ансамбль скрипалів Західного Поділля як складова українського музичного виконавства.

Методологічну основу дослідження становлять: системний, мистецтвознавчий й культурологічний підходи як методологічний спосіб вивчення ансамблевого мистецтва та його складових; базові принципи теорії пізнання (об'єктивність, науковість, історизм, цілісність, взаємозв'язок явищ і процесів дійсності); концептуальні положення теорії професійної майстерності, методичних досліджень в галузі фахової підготовки скрипалів, зокрема, формування їх виконавської майстерності та творчого розвитку особистості.

Основні положення дослідження базуються на сукупності загальних і спеціальних методів сучасної музичної науки: історико-генетичного та історико-типологічного – для історіографічного огляду мистецького буття ансамблю скрипалів; теоретичного – для визначення поняттєвого апарату роботи; системного методу – для класифікації виражальних засобів ансамблю скрипалів в аспекті взаємодії композиторських та виконавських принципів мислення; жанрово-стильового – для виявлення індивідуальних ознак ансамблевої творчості.

Теоретичну основу дослідження складають праці провідних науковців, що розкривають фундаментальні розділи музикознавства: історії музичної культури

XX століття (О. Алексеєва, Б. Асаф'єва; О. Бодіної, Л. Кириліної, Л. Раабена, М. Розеншильда, І. Сніткової, О. Соколова, О. Тарасової); теорії та історії камерноансамблевого мистецтва (Н. Александрової, Д. Благого, М. Боровика, Т. Гайдамович, Р. Давидяна, І. Польської); скрипкового виконавства та педагогіки (Л. Ауера, О. Андрейка, І. Андрієвського, А. Булатової, Ю. Волощука, Л. Гінзбурга, А. Готліба, Л. Гуревича, С. Євдокимової, В. Зеленіна, М. Лібермана, В. Лапсюка, Л. Раабена, В. Рабея, В. Ушкова, О. Шульпякова, О. Юрь'єва, І. Ямпольського); загальні питання історії та теорії музичного виконавства (Н. Корихалової, В. Москаленка, Л. Шаповалової).

Практичне значення дослідження полягає в тому, що теоретичні висновки можуть становити підґрунтя для подальших наукових розвідок у галузі теорії та практики ансамблевого скрипкового виконавства на теренах Західного Поділля. Матеріали роботи можуть бути використані на уроках мистецтва загальноосвітніх шкіл під час вивчення українського виконавського мистецтва.

Апробація результатів дослідження. Основні положення були представлені на конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка за підсумками НДР в 2020-2021 навчальному році.

Публікації. Стаття «Ансамбль скрипалів у контексті музично-виконавського мистецтва Західного Поділля» в збірнику наукових праць студентів і магістрантів мистецьких спеціальностей педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Вип. XIV. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2021. С.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів з підрозділами, висновків, списку використаної літератури, додатків.

ВИСНОВКИ

Системний аналіз джерел і наукової літератури дав змогу вивчити музично-виконавське мистецтво скрипкових ансамблів західного регіону Поділля як цілісне явище, що стало предметом нашого наукового дослідження.

Аналіз музикознавчих джерел та історико-документальних архівних матеріалів дозволив теоретично відтворити основні етапи зародження, становлення, розвитку та функціонування скрипкових ансамблів у певних історико-культурних та соціально-політичних умовах на теренах Західного Поділля.

Відповідно до визначеної мети, поставлених завдань, основних положень і результатів дослідження ансамблю скрипалів у контексті музично-виконавського мистецтва Західного Поділля сформульовано наступні висновки:

Встановлено, що музичне виконавство – одна з найдійовіших форм музичного розвитку людини. Це процес, у якому виконавець, з одного боку, прагне якнайглибше проникнути в художній задум твору, а з іншого – намагається якнайповніше донести його до слухача. Метою будь-якої музично-виконавської творчої діяльності є відтворення духовно-змістовного задуму автора, його чуттєвого досвіду, втіленого в образній формі через музичну інтонацію.

Визначено, що поняття «ансамбль» виражає сукупність і узгодженість складових частин як єдиного цілого. В практиці музичного виконавства цей термін, перш за все, означає будь-яке спільне виконання музичного твору. Ансамблева гра відрізняється від сольної, насамперед, тим, що і загальний план партитури, і всі деталі інтерпретуються спільними зусиллями.

Охарактеризовано історичний розвиток скрипкового мистецтва в європейській культурній традиції як передумову кристалізації ансамблю скрипалів. Адже не зважаючи на значні досягнення окремих скрипалів-віртуозів (А. Кореллі, А. Вівальді, Д. Тартіні, П. Локателлі, Н. Паганіні), скрипка

починаючи зі свого виникнення історично стверджувалася цілим сімейством струнно-смічкових інструментів, тому ансамблева гра закладена в її природі. Доведено, що скрипкове ансамблеве виконавство, починаючи з XVII століття у Західній Європі (а з кінця XIX століття і в Україні), постає найважливішим засобом музичної комунікації і посідає вагоме місце у процесі формування художньої індивідуальності виконавця в контексті його професіоналізації.

Проаналізовано соціокультурні і художньо-стильові тенденції розвитку інструментальної і концертної діяльності ансамблю скрипалів у жанровій системі камерно-інструментального мистецтва, яке призначене для вузького кола слухачів та для виконання в невеликих приміщеннях. Цей вид музики має значні можливості для передачі ліричних емоцій і найтонших градацій душевного стану людини, її внутрішнього світу.

Досліджено етнічні особливості демографічного складу населення Західного Поділля та визначено їх вплив через культурні обміни і запозичення на формування інструментального виконавства. Населення різних національностей Західного Поділля протягом тривалого історичного періоду у різних складних і суперечливих умовах завжди підтримувало між собою етнокультурні зв'язки. Взаємовплив, який відбився на взаємовідносинах між етнічними групами, що здавна населяли територію Поділля, проявився у музичній культурі через запозичення один від одного певних елементів обрядовості й фольклору. Таким чином відбувалися культурні обміни, культурні запозичення, діалог різних культур, які впродовж певного історичного часу переходили у стан традиційних.

Для висвітлення еволюції скрипкових інструментальних ансамблів на землях Західного Поділля було досліджено зв'язки між усталеними традиціями минулого та сучасності. Адже перші інструментальні ансамблі на теренах Західного Поділля починалися із ансамблів троїстих музик, до складу яких обов'язково входила скрипка з її широкими художньо-виражальними можливостями та провідною роллю як носія мелодичного начала в інструментально-ансамблевій музиці. Професійне самоусвідомлення скрипалів-

ансамблів до початку ХХ століття було пов'язано з загальною активізацією засвоєння європейських ансамблевих форм (дует, тріо, квартет тощо), адаптацією до вимог професійної майстерності, якої вони потребували, та суттєвою трансформацією інструменталізму як такого: від аматорських форм музикування до професіоналізації концертно-камерної сфери самовиразу в творах українських митців першої половини ХХ ст.

Доведено, що формування музично-ансамблевого виконавства на теренах Західного Поділля як професійного мистецтва з притаманними йому особливостями, художніми та технічними завданнями пов'язане з еволюцією суспільного музикування, розвитком музичних жанрів і стилів, удосконаленням нотації, музичного інструментарію тощо.

Здійснено аналіз скрипкового ансамблевого виконавства на матеріалі діяльності творчих колективів західного регіону Поділля. Визначено стан сучасного мистецького буття через аналіз і оцінку їхньої творчої діяльності. Розглянуто особливості репертуару та досліджено творчо-виконавську та музично-просвітницьку діяльність сучасних скрипкових ансамблів Західного Поділля.

Проаналізовано роль молодіжних ансамблевих колективів, які функціонують при спеціальних мистецьких та інших вищих, середніх і початкових навчальних закладах, у поширенні художніх традицій скрипкового ансамблевого мистецтва в сучасному культурному середовищі. Ансамблі скрипалів ДМШ функціонують як творчі колективи, які за традицією поєднують учнів молодших і старших класів. Зазначені творчі колективи здійснюють вагомий внесок у розвиток скрипкового виконавства на території Західного Поділля.

Отже, ансамблі скрипалів сьогодні стають найважливішим засобом музичної комунікації і посідають значне місце в процесі формування художньої індивідуальності, музично-творчих здібностей та виконавського професіоналізму в скрипковій сфері.

Вважаємо, що перспективним напрямом подальших розвідок у сфері скрипкового ансамблевого мистецтва на теренах Західного Поділля може бути дослідження художніх перекладень відомих класичних творів та творів подільських композиторів, які мають стати основою традиційного репертуару ансамблю скрипалів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1 Асафьев Б. О симфонической и камерной музыке. Л. «Музыка», 1981. 216 с.
- 2 Базарян В. В мире музыкальных инструментов. М., Прсвещение, 1989. С. 192
- 3 Барсова І. Книга про оркестр. Київ, Музична Україна 1981. С. 176.
- 4 Бец О. Д., Олійник В. Ф. Троїсті музики: минуле і сьогодення : Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський., 2009. 48 с.
- 5 Благой, Д. Камерный ансамбль и различные формы коллективного музицирования // Камерный ансамбль. Вып. 2. Педагогика и исполнительство : науч. труды МГК им. П. И. Чайковского. М., 1996. С. 10 –26.
- 6 Борев Ю. Эстетика. М.: Политиздат, 1981. 399 с.
- 7 Боровик М. Сучасність в інструментальному ансамблі // Проблеми української радянської музики : статті. К., 1969. Вип. 2. С. 168 – 207.
- 8 Боровик М. Український камерно-інструментальний ансамбль. : Київ. : Музична Україна, 1968. 102 с.
- 9 Бочкарёв Л. Л. Психология музыкальной деятельности. М.: «Классика-XXI», 2008. 352 с.
- 10 Будзей О. Кам'янець досточиний у лютому 1919-го./ О. Будзей// газета "Подольнин" № 4 від 31.01.2014р. С.8.
- 11 Власов В., Олійник О. Народно-інструментальне оркестрове мистецтво // Академічне мистецтво оркестрів народних інструментів і капел бандуристів спеціальних музичних вузів України: Тези Всеукраїнської навч.-практ. Конф. (Київ, 02.12.2005). К.: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2005. С. 42 – 49.
- 12 Волощук, Ю. Українське скрипкове мистецтво : навч.-метод. посіб. / Івано-Франківськ : Гостинець, 2002. 83 с.

- 13 Воропай О. Звичаї українського народу. // К., 1993. 589 с.
- 14 Гаккель, Л. Ансамбль // Муз. Енциклопедия. Т. 1. М.: Совет. Энцикл., 1973. С. 170 – 171.
- 15 Гинзбург Л. С., Григорьев В. Ю. История скрипичного искусства // Москва, Музыка, 1990. Вып. 1. 282 с.
- 16 Голуб О. «Щедрик, щедрик, щедрівочка, прилетіла ластівочку...» газета «Подільнин» № 1 від 03.01.2020р. с.5.
- 17 Готлиб, А. Искусство ансамбля // Совет. музыка. 1967. № 2. С. 40 50.
- 18 Грица Софія. Фольклор у просторі і часі. Тернопіль, 2000. 225 с.
- 19 Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. К., 1967. 244 с.
- 20 Давидов М.А. Теоретичні основи формування виконавської майстерності баяніста: Навчальний посібник для вузів. К.: Муз. Україна, 1997. 240 с.
- 21 Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття).
- 22 Дика Н. О. Камерно-інструментальний ансамбль в Україні: творчість і виконавство : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства. Київ, 2001. 19 с.
- 23 Долинский С. Этнографические заметки о свадебных обрядах, собранные в м. Загниткове Ольгопольского уезда // Подольские епархиальные ведомости. 1887. №40. С. 900 908; №41. С. 931 940; №42. С. 956 – 959.
- 24 Дрига К. Ансамбль скрипалів як жанровий різновид виконавської культури // Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. 2014. Вип. 39. С. 312-323. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvmp_2014_39_31.
- 25 Дрига К. (2013). Виконавські засади скрипково-ансамблевого професіоналізму. Мистецька освіта в Україні: традиції, сучасність, перспективи : Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції. 2014. Луганськ, С. 196 – 198.

- 26 Каган М. С. О перспективах развития эстетики как философской науки // Эстетика в интерпарадигмальном пространстве: перспективы нового века. Материалы научной конференции 10 октября 2001 г. Серия «Symposium», выпуск 16. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. С. 4 – 5.
- 27 Каньоса П. С. Олексій Давидович Бец. // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Т. 1. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. С. 44 – 47.
- 28 Кліменко, Ж. Робота над основними навичками ансамблевого виконання : метод. реком. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 16 с.
- 29 Колодуб Л. Камерне мистецтво – сьогодні і завтра. Музика. 1987. №6, С. 12-13.
- 30 Коломоєць О. Хорознавство. Київ, “Либідь”, 2001. 168с.
- 31 Концепція національного виховання //Рідна школа. 1995. №6.
- 32 Кошиць О. З піснею через світ./ О. Кошиць. Київ, 1998.
- 33 Кройтор Ю. Василь Зуляк – людина і митець / Тернопіль : ТЗОВ «Тернограф», 2012. 127 с.
- 34 Кучеренко С. І. Шляхи становлення та розвитку української скрипкової школи. Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства. Харків, 2018, 26 с.
- 35 Лабунець В. М. Народно-інструментальне мистецтво південно-західного Поділля: Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. «Академічне народно-інструментальне мистецтво України: проблеми збереження та розвитку в сучасній соціокультурі». Кіровоград, 2008. С. 87 – 92.
- 36 Леонтович М. Д. Друга збірка пысень. – К., 1903, – 11 с.
- 37 Микитка А. Струнно-смичкові ансамблі : навчальний посібник. Тернопіль . 2006 104 с.
- 38 Малий В. В. Етносоціальні процеси на Поділлі у 1861 – 1914 рр: Навчальне видання. Кам'янець-Подільський, Аксіома, 2008. 280 с.

- 39 Маринін І. Г., Олійник В. Ф. Народно-інструментальне мистецтво Південно-Західного Поділля: ансамбль троїстих музик Олексія Беца: Монографія. Кам'янець-Подільський : видавець Зволейко Д. Г., 2011. с. 25.
- 40 Маринін І. Г. Народно-інструментальне мистецтво Південно-Західного Поділля: творчий портрет баяніста, диригента, педагога Анатолія Геплюка. Збірник наукових праць. Педагогічна освіта: теорія і практика : – Кам'янець-Подільський, 2010. С. 306 – 313.
- 41 Мойсеєва М. А. Теоретико-методичні основи навчання ансамблевої гри : навчально-методичний посібник. . Житомир : Волинь, 2002. 208 с.
- 42 Національна доктрина розвитку освіти // Освіта. 2001, 24-31 жовтня. К., 1994. 61 с.
- 43 Наулко В. І. Культура і побут населення України: Навчальний посібник. К., Либідь, 1991. 232 с.
- 44 Носов Л. Василь Зуляк. М., 1960. – 28 с.
- 45 Ольховський А. Нариси історії української музики / К., Музична Україна, 2008. 230 с.
- 46 Песиков Э. Камерная музыка // Пермь, 1963, – 35 с.
- 47 Петресунько Т. Культурна дипломатія Симона Петлюри: місія капели Олександра Кошиця / Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2019. С. 312.
- 48 Польская И. Камерный ансамбль: история, теория, эстетика : монография. Харьков : ХГАК, 2001. 396 с
- 49 Психологічний словник /под ред. В.И.Войтко. К.: 1982. 216 с.
- 50 Раабен Л. Искусство ансамбля / Ленинград Музыка, 1963, 154 с.
- 51 Романенко С. Специфіка роботи з ансамблем скрипалів // Культура та інформаційне суспільство ХХІ ст : матеріали наукової конференції молодих учених. Харків : ХДАК, 2010. С. 164 – 165.
- 52 Саїк Г.Ф. Формування виконавської майстерності у студентів на основі активізації емоційно-естетичного переживання музики: Автореф. канд. пед. наук: 13.00.02. К., 2000. 19 с.

- 53 Симашкевич М.М. Историко-географический и этнографический очерк Подолии :Каменец-Подольский, 1875-1876. Вып.1-2. 182 с
- 54 Сохор А. Н. Вопросы социологии и эстетики музыки: В 3 т. Т.1. М.: Сов. композитор, 1981. 296 с.
- 55 Федун І. Еволюція західно-українських народних інструментальних ансамблів у ХХ – початку ХХІ століть / Музикознавчий універсум. Випуск 45, Київ, 2019.С. 53 – 69.
- 56 Філософський словник /За ред. В.І.Шинкарука. 2-ге вид., перероб.: доп. К.: УРЕ, 1986. 800 с.
- 57 Хоткевич Г. Музичні інструменти українського народу. Харків, 2002. 290 с.
- 58 Чайковська К. Ансамбль скрипалів в жанровій системі музично-виконавського мистецтва // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства. Суми. 2018 с.4.
- 59 Чулаки М. И. Инструменты симфонического оркестра. Москва, 1956. С. 5 – 9.
- 60 Швед М. Тенденції розвитку міжнародних фестивалів сучасної музики в Україні на новому етапі (1990 – 2005 рр.) : автореферат дис. кандидата мистецтвознавства. П Львів, 2005. 20 с.
- 61 Шейковский К. Быт подолян. Киев, 1860. Вып.1, 71 с; Вып. 2, 74 с.